

Русалка

Орест Сомів

Давно-давно, ще коли золотoverхий наш Київ був під владою поляків, жила-була там одна старенька вдова лісника. Мала хатка її стояла в лісі, де лежить дорога до Китаївської пустині: тут, горюючи, перебивалася вона працею рук своїх разом з шістнадцятилітньою Горпинкою, донечкою своєю і єдиною утіхою. І справді, доньку було їй дано на втіху: вона росла, як молоденька черешня, висока й гінка; чорне її волосся, заплетене у дрібушки, виблискувало, ніби воронове крило, під різнобарвними скиндячками; великі її чорні очі світилися тихим вогнем, як дві напівзгаслі жарини, в яких ще перебігають іскорки. Біла, рум'яна і свіжа, як молода квітка на світанку, вона росла на лихо серцям молодецьким і на заздрощі подругам власним. Мати упадала біля неї всією душею, і трударі Божії, чесні отці Китаївської пустині, ласкаво і привітно дивилися на неї як на майбутнього свого побратима райського, коли підходила вона до них за благословенням.

Чого ж мила Горпинка (так називав її кожен, хто знав) засмутилася раптом і задумалася? Чого більше не співа вона, як та пташина лісова, і не стриба, ніби молода кізонька? Чого неухважно дивиться на все навкруг і не до ладу відповідає на розпити? Чи не поганий вітер це повіяв на неї, а може, лихе око зиркнуло чи чаклуни зурочили? Ні! Не поганий вітер повіяв, і не лихе око зиркнуло, і не чаклуни зурочили її: у Києві, наповненому тоді ляхами, був один, на ім'я Казимир Чепка. Ставний тілом і гарний з лиця, багатий і славного роду, Казимир вів життя молодецьке: пив вино угорське із друзями, на шаблях стинався за гонор, вибивав краков'як і мазурку з красунями. Але влітку, знудившись од міських забав, часто цілоденно блукав по сагах дніпровських і по лісах навколо Києва, стріляв велику і дрібну дичину, яка траплялась. В одну зі своїх мисливських походеньок зустрівся він з Горпинкою. Мила дівчина, з природи несмілива і сором'язлива, не злякалась, правда, ані богатирського його вигляду, ані чорних, закручених вусів, ані рушниць, ані великого собаки. Молодий пан їй сподобався, а ще більше сподобалася молодому пану вона. Слово за словом – став він їй виспівувати, що вона красуня, що серед міських дівчат не знав він жодної, котра могла б зрівнятися з нею в красі, і багато чого наспівував він їй. Перші слова лестощів глибоко западають у серце дівоче: йому все чомусь віриться, що те, що сказав молодий і гарний чоловік, і є правда. Горпинка повірила словам Казимира, випадково а чи й навмисне стали вони часто зустрічатись у лісі – ось чому була тепер мила дівчина смутна і невесела.

Одного літнього вечора повернулася вона з лісу пізніше, ніж звичайно. Мати насварилася на неї і полякала дикими звірами і недобрими людьми. Горпинка нічого не відповідала, сіла на лаві в кутку й задумалась. Довго вона мовчала, давно вже й мати перестала їй виказувати й сиділа собі мовчки за прядінням, коли Горпинка, ніби опам'ятавшись чи прокинувшись зі сну, зирнула на матір яскравими чорними своїми очима і промовила тихо:

- Матусю! А у мене наречений є.

- Наречений?... Хто? - спитала старенька, притримавши веретено і турботливо глянувши на доньку.

- Не з простих, матусю; хорошого роду і багатий: це молодий польський пан...

Тут вона з дитячою простотою розповіла матері все: і про знайомство своє із Казимиром, і про кохання своє, і про улесливі його обіцянки, і про солодкі свої надії стати знатною панєю.

- Бережися, - сказала їй старенька, із сумнівом хитаючи головою, - бережися лиходія: він насміється і покине тебе. Хтозна, що на душі в іновірця, в католика?... А мо' ще й таке трапитися (хай буде з нами сила Господня!), що у личині польського пана з'являвся тобі лихий спокусник. Ти ж знаєш: у нас, у Києві, за гріхи наші багато є чаклунів і відьом. Лукавий завжди охоче крутиться там, де люди ближчі до спасіння.

Горпинка нічого не відказала, от їхня розмова й закінчилася. Миле невинне дівча було впевнене, що її Казимир не лиходій і не лукавий спокусник, і тому вона докучно слухала материну мову... "Він такий милий, такий добрий! Він обов'язково дотримає свого слова, а тепер поїхав оце до Польщі, щоб умовити батька свого і влагодити справи свої. Хіба ж можна мати недобрі помисли з таким обличчям, з такою душею, з таким солодким чемним голосом? Ні! Моя матуся на старості стала надто недовірлива, як і всі старі". Таким нашіптуванням заколисувала своє легковірне серце недосвідчена молода дівчина, а тим часом минали дні, тижні, місяці - Казимир не з'являвся і не подавав про себе звістки. Минув і рік - від нього ні слуху ні духу. Горпинка майже не бачила світу Божого: від сліз погасли ясні її очі, від частих зітхань стискало груди її дівочі. Мати горювала за дочкою, інколи плакала, сидючи сама у ветхій своїй хатинці за прядкою: "Не буде добра! Це кара Божа за гріхи наші і за те, що нерозумна покохала ляха-чужовірця!"

Довго нудьгувала Горпинка, бродила майже без відпочинку лісом, йшла рановранці, приходила пізно вночі; майже нічого не їла, не пила і висохла, як билинка. Знайомі її жалували і позаочі говорили і те, й інше; молоді хлопці перестали на неї заглядатися, а дівчата їй заздрити. Послужливі бабусі радили їй піти до чаклуна, що жив за Дніпром, в бору, в глухій місцині: мовляв, він скаже тобі всю правду і наверне на розум. Горе додає сміливості: Горпинка забула страх і пішла.

Осінній вітер здіймав хвилі на Дніпрі і глухо ревів у бору; жовтий лист, опадаючи з дерев, з шелестом кружляв по дорозі; вечір хмурився на дощовому небі, коли Горпинка пішла до чаклуна. Що сказав він їй, ніхто про те не віда; тільки мати даремне чекала і наступного дня, і третього - ніхто не знав, що з нею сталося! Тільки рибалка з монастиря розбалакував через кілька днів, що, пливучи в човні, бачив молоду дівчину на березі Дніпра: лице мала подряпане глищею і сучками дерев, волосся розтріпане і скиндячки обірвані; але він не посмів підпливти до неї ближче: боявся-бо, що вона біснувата, чи, може, бродяча душа якоїсь померлої тяжкої грішниці.

Бідна старенька очі свої виплакала. Ледь дніло, вставала і йшла далеко-далеко по обох берегах Дніпра, питалась усіх за свою доньку, шукала тіло її на піску

прибережному і щодень із сумом та гіркими сльозами поверталася назад одна-однісінька: не було ні слуху, ані звісточки від милої її Горпинки! Вона давала собі набожні обітницї, ставила на останні свої заробітні гроші великі свічки преподобним угодникам печерським; від того ставало серцю на якийсь час легше, але невідомість доньчиної долі не минала. Змигнула осінь, пройшла і сувора зима в марних молитвах, сльозах і пошуках. Чесні отці, чорноризці Китаївської пустині, утішали нещасну матір і по-християнськи жалували заблудлу овечку, але їхні співчуття та втішливі бесіди не могли витравити болющої втрати з материнського серця. Надійшла весна, знову стара почала блукати берегами Дніпра – і все так само марно. Вона хотіла зібрати хоч би кісточку милої Горпинки, омита їх палючими слізьми і таємно поховати на цвинтарі з православним людом. Та й цієї, останньої, втіхи позбавляла її доля.

Ті ж таки послужливі бабусі, які порадили доньці йти до чаклуна, умовляли й матір піти до нього за допомогою. Хто тоне, той і за бритву вхопиться, каже прислів'я. Стара подумала-подумала – і пішла у бір. Там у страшному підземеллі чи барлозі жив страшний дід. Ніхто не відав, хто він був родом, звідки і як зайшов у задніпровський ліс, але старожильці київські теревенили, що ще дітьми чули вони від дідів своїх про цього чаклуна, якого з давньої пори називали всі Боровиком, бо імені іншого не відали. Коли стара мати Горпинчина прийшла на те місце, де, як оповідали, можна було знайти чаклуна, то волосся у неї піднялося і вона аж затрусилася вся... Побачила старого, зігнутого, зморщеного, ніби вихідця з того світу. Теплого травневого полудня лежав він на голій землі під кожухами і, здавалося, не міг зігрітися. Біля нього було накреслене коло, в ногах у чаклуна сиділа величезна чорна жаба, вирячивши великі зелені очі, а за колом кипіло і вилося клубками всіляке гаддя: і вужі, і гадюки, і ящірки; на гілках дерев гойдалися великі кажани, а пугачі, сови і сорокопуди дрімали на верхівках і між листя. Тільки-но старенька з'явилася – жаба раптом тричі проквакала страшним голосом, кажани забили крилами, пугачі і сови завили, гадюки зашипіли, висунувши криваві жала, і заметилялися ще швидше. Старий звівся, але, побачивши немичну і злякану жінку, махнув чорною матнею з якимись чудернацькими нашивками з червоного шовку – і миттю все зникло з гуком, вискотом, виттям і шипінням; тільки жаба не сходила з місця і не зводила очей з чаклуна.

– Не заходь у коло, – прохрипів старий ледь чутно, ніби голос його виходив із могили, – а слухай: ти плачеш і сумуєш за донькою, чи хотіла б ти її побачити? Чи бажала б знову бути з нею?

– Ох, панотче! Та як же не бажати! Це ж одне-єдине моє дитятко, як порошиночка в оці.

– Слухай же: дам тобі ікло чорного вепра, чорну свічку... – Тут він пробурмотів щось на незнаній мові, і жаба, закрутивши очима, скочила до підземелля, що було недалеко, і вискочила звідти, тримаючи в роті велике біле ікло і чорну свічку, – те й інше поклала вона перед старою та й сіла собі на місце.

– Скоро настануть зелені свята, – продовжував старий, – насамкінець їхній, якраз у полудень, підеш у ліс, відшукаєш там галявину між гущини; ти її впізнаєш: на ній нема

ні билинки, а навкруги ростуть великі кущі папороті. Проберешся на ту галявину, накреслиш іклом довкруг себе коло, а всередину встромиш свічку. Скоро вони побіжать, ти дивись уважно, і тільки побачиш свою доньку – хапай її за ліву руку і втягни до кола. А як інші пробіжать, вийми свічку з землі і, тримаючи її в руці, веді свою доньку додому. І що б вона не говорила – не слухай її мови, а все веді її, тримаючи свічку над головою, і що б потім не трапилось, не розповідай своїм попам і монахам, не служи ні панахид, ні молебнів і терпи отак рік. Інакше лихо тобі буде...

Старій здалося, що в цю хвилину жаба страшно на неї глянула і заляскала бридашним ротом. Бідна жінка ледь не впала з переляку. Швиденько уклонилася вона старому і, тремтячи, пішла з бору. Та до чого не доведе материнська любов! Надія знайти доньку підкріпила силу старої і додала їй відваги.

Останнього дня зелених свят, коли сонце підбилося до полудня, старенька пішла у хащу, відшукала там галявину, про яку говорив чаклун, накреслила довкруг себе коло іклом чорного вепра, встромила посередині в землю чорну свічку – і свічка сама собою загорілась синім вогнем. Раптом почувся шум: ніби вихор, промчала величезна юрба молодих дівчат, всі у легких прозорих шатах, і на всіх великі вінки, які покривали волосся і навіть спускалися на плечі. На одних вінки були з осоки, на інших – з гілля дерев, так що здавалося, ніби у них зелене волосся. Дівчата пробігали повз коло, але не помічали а чи й не бачили старої; і вона, забувши страх, вдивлялась в обличчя кожної. Аж глянь – біжить оно і її Горпинка. Стара ледве встигла схопити її за ліву руку і втягнула в коло. Інші, мабуть, не побачили того на швидкому бігу своєму і, гейкаючи, пронеслись мимо. Стара швидко вихопила з землі чорну палаючу свічку, підняла її над головою доньки – і миттю зелений вінок з осоки затріщав, запалав і зсипався попелом з голови Горпинчиної. В колі Горпинка стояла, мов заціпеніла, але тільки мати вивела її звідти, то запросилася вона тихим, ласкавим голосом:

– Мамо! Відпустіть мене погуляти лісом, дайте погойдатися в зелені свята, дайте знову поринути в підводні наші селища... Знаю, ви нудьгуєте без мене, плачете по мені. Хто ж вам заважає бути зі мною нерозлучно? Киньте марний страх і спускайтеся до нас, на дно Дніпрове. Весело там! Легко там! Усі молодіють там і стають такі ж рухливі, як водяні струмочки; такі ж грайливі стають і безтурботні, як молоді рибоньки. У нас і сонечко сяє яскравіше, у нас і вітерець ранковий дихає вільніше, а що на вашій землі? Скрізь нужда: чи голод, чи холод; а ми не знаємо ніякої нужди, всім задоволені, плескаємося водицею, граємось веселкою, шукаємо на дні коштовності і ними втішаємось. Взимку нам тепло під кригою, як під кожухом, а влітку в ясні ночі ми виходимо грітися у промінні місячнім, веселимось і для потіхи часто жартуємо з живих. Чи ж то біда, коли ми їх лоскочемо чи заносимо на дно річкове? Чи ж їм того гірше? Їм стає у нас так само легко і вільно, як і нам... Мамо! Відпустіть мене: мені тяжко, мені душно буде з живими! Відпустіть мене, мамо, якщо любите...

Стара не зважала і вела її до своєї хати; але горе яке – її донька стала русалкою. Ось прийшли, стара завела Горпинку до хати, дівчина сіла навпроти печі, обперлася обома руками в коліна, дивлячись в піч. В цю мить чорна свічка догоріла, і Горпинка

зробилась непорушна. Обличчя посиніло; руки-ноги задубіли і стали холодні, мов лід; волосся змокрило, ніби вона тільки тепер оце вийшла з води. Страшно було дивитися на дівоче мертве обличчя, на її очі – розтулені, тьмяні і невидючі! Стара вже й покаялась, що послухала лукавого чаклуна; але тут материнські почуття і якась неясна надія перемогли і страх, і докори сумління: мати вирішила чекати – хай буде, що буде.

Минає день, настає ніч – Горпинка сидить, як і сиділа, мертва і нерухома. Лячно було старій лишатися на ніч зі своєю жахливою гостею, але, згнітивши серце, вона терпіла. Минає і ніч – Горпинка сидить; минають дні, тижні, місяці – все так само нерухомо сидить дівчина, спершись головою на руки; все так само розверсті і тьмяні її очі, що незмінно дивляться в піч; таке ж мокре її волосся. По околиці прокотилися чутки, і всі добрі й недобрі люди боялися і вдень, і вночі пройти мимо хати: всі жахалися покійниці і старої матері, яку прославили відьмою. Стежка біля хати заросла травою і майже зникла; навіть в ліс ходили сусіди рідко, хіба що вельми треба було. Нарешті бідна стара потроху звикла до свого горя і становища: вона без страху спала в своїй хаті, де страшна гостя сиділа при мертвій своїй непорушності.

Минув і рік: все так само без руху, без ознак життя сиділа мертва. Настали й зелені свята. Першого дня, близько полудня, стара, відчинивши хатні двері, щось варила. Раптом почулося гикання й гейкання і швидкий шурхіт кроків. Жінка здригнулася і мимоволі зиркнула на доньку. Горпинчине лице раптом страшно ожило, синявість зникла, очі засяяли – якась шалена і ніби п'яна усмішка промайнула на вустах. Дівчина скочила, тричі ляснула в долоні і, крикнувши: "Наші, наші, наші!" – метнулася, мов блискавка, за шумливою юрбою... Після цього і слід її пропав.

Стара, сумлінням мучачись, дала собі тяжку обітницю: пішла в жіночий монастир у послушниці, брала собі найтяжчу роботу, молилась безперервно і, нарешті, заспокоєна в душі своїй, тихо вмерла, не перестаючи оплакувати нещасливу доньку свою.

Другого дня, після того, як русалка втекла від своєї матері, знайшли в лісі мертве тіло. Це був поляк в мисливських шатах – товариші впізнали Казимира Чепку, жвавого колись молодика, котрий був душею всіх веселих товариств. Рушниця його лишалася заряджена і лежала побіч нього, але собаки не було – ніякої рани, ніякого знаку наглої смерті не побачили на тілі, але лице посиніло, а всі жили страшно напружились. Знали, що у нього багато друзів було та жодного явного недруга. Лікарі казали різне, а люди пояснювали пригоду простіше, казали: покійника русалки залоскотали.